

הלכות נפילת אפיים

מבוארים על סדר השו"ע

בית מדרש מקוון ללימוד הלכה

itim-latora.org

הרב אליעזר טובי והרב ירון אליה

להערות: info@itim-latora.org

סימן קלא - דיני נפילת אפים

סעיף א: אין לדבר בין תפילה לנפילת אפים

אין לדבר בין תפילה לנפילת אפים ועל פי הסוד אין להפסיק בין התפילה לתחנון אפילו בשהייה בעלמא. ועיי' בהרחבה בעניין הפסקה בדיבור. כשנופל על פניו, נהגו להטות על צד שמאל.

הגה: וי"א דיש להטות על צד ימין, והעיקר להטות (ריב"ש סי' רי"ב/תי"ב/וב"י בשם הרוקח) בשחרית כשיש לו תפילין בשמאלו, על צד ימין משום כבוד תפילין; ובערבית (ר"ל במנהג), או כשאין לו תפילין בשמאלו, יטה על שמאלו (מנהגים). ולאחר שנפל על פניו יגביה ראשו ויתחנן מעט מיושב, וכל מקום ומקום לפי מנהגו; ומנהג פשוט לומר: ואנחנו לא נדע כו' וחצי קדיש אשרי למנצח (טור), ואפי' בימים שאין אומרים תחנון אומרים למנצח, מלבד בר"ח וחנוכה ופורים וע"פ ועיו"כ וט' באב וכן בבית האבל א"א למנצח (מ"ב, ס"ק ל"ה). ומנהג א"י שלא לומר למנצח באסרו חג [פסק"ת, ו] (שהרי בחו"ל הוא יום טוב ולא ראוי לומר "ביום צרה") (מנהגים וע"ל סי' תקנ"ט). ומנהג הספרדים שלעולם ביום שא"א בו תחנון, אין אומרים בו למנצח (וכ"כ הגר"ז בסידורו).

להפסיק בין תפילה לנפילת אפים בדיבור בעלמא:

מ"ב (סק"א) בשם המג"א (סק"א); הגר"ז (סע"א) - אין לחוש להפסיק בדיבור בעלמא, ודווקא להפסיק לגמרי ולעסוק בדברים אחרים אסור. כה"ח (סק"ד); ילקו"י (סע"ב); מ"ב (בסימן נ"א, סק"ט) - אין להפסיק אפילו בשיחה בעלמא.

וורשאי לענות לכל דבר שבקדושה אפילו באמצע נפילת אפים.

ולענות אמנ דברכות: ככה"ח (סק"ב) כתב שלא יענה אמנ דברכות באמצע נפילת אפים, אלא רק בין תפילה לנפילת אפים.

ובילקו"י (סע"ב) כתב שעונה אמנ דברכות אפילו באמצע נפילת אפים [וכ"כ בפסק"ת, ב].

סעיף ב: נפילת אפים מיושב

נפילת אפים מיושב, ולא מעומד ואפילו כשאומר תחנון בלא נפ"א (וכמנהג הספרדים), צריך לומר דווקא בישיבה [כה"ח, אות לח];

הגה: י"א דאין נפילת אפים אלא במקום שיש ארון וס"ת בתוכו, אבל בלא זה אומרים תחינה בלא כיסוי פנים, וכן נוהגים האשכנזים, לומר ככה"ח תחנון בלא נפילת אפים. אמנם למנהג הספרדים שלא נופלים לעולם, אין שום נפק"מ בזה. (ב"י בשם רוקח סי' שכ"ד).

וחצר בהכ"נ הפתוח לבהכ"נ דווקא שהדלת פתוחה, שאז יכול לראות מקום הארון (מ"ב) (מהרי"ל) או בשעה שהצבור מתפללין אז, אפי' יחיד בביתו אומר תחינה בנפילת אפים אם אומרה בזמן שהצבור גם כן אומרים תחנון (מ"ב) (ד"ע פי' אגור).

ומנהג ירושלים שנופלים על פניהם אפילו במקום שאין ספר תורה (פסק"ת, ח). ולדעת הגרשז"א (הליכות שלמה, פי"א, סע' י"א) יש לנהוג כן רק בין החומות.

סעיף ג: אין אומרים נפילת אפים בלילה

אין אמירת נפילת אפים בלילה.

ובלילי אשמורת כלומר, אחר חצות לילה נוהגים ליפול על פניהם, שהוא קרוב ליום.

האם לומר נפילת אפים בין השמשות?

מ"ב (סק"י"ז), ילקו"י (סע' י"ט), אור לציון, (ח"ב, פ"ט, ג) - אפשר לומר נפ"א בבין השמשות. [עד 13 וחצי דקות אחר השקיעה (אול"צ וילקו"י)]

כה"ח (אות נא), בא"ח (כי תשא, יד) - אין לומר נפילת אפים אחר השקיעה. ובפסק"ת (אות י"ג) כתב שכן המנהג. והגרשז"א (הליכות שלמה, תפילה, פי"ג, סע"ד) כתב שכן המנהג בירושלים שלא לאמרו, והוא משום שיש סכנה על פי הקבלה לאמרו בלילה ויש לחוש בספק.

סעיף ד: נהגו שלא ליפול על פניהם בבית האבל ובבית החתן

נהגו שלא ליפול על פניהם כלומר, שלא לומר תחנון לא בבית האבל לא בבית החתן, ולא כשיש שם חתן מפני השמחה.
הגה: ודוקא שהמילה או החתן באותו ב"ה, אבל אם אין המילה בבהכ"נ, אף על פי שהיא בבהכ"נ האחרת, אומרים תחנון (פסקי מהרי"א סי' פ"א);
וביום המילה שאין אומרים תחנון, דוקא שחרית שמלין אז התינוק ואפילו כמה מניינים של שחרית, כל שהוא קודם המילה נהגים שלא לומר תחנון,
אבל מנחה אף על פי שמתפללין אצל התינוק הנימול, אומרים תחנון כיוון שהוא אחר הברית, ועיין בהרחבה לקמן;
מה שאין כן בחתן, שאין אומרים תחנון כל היום, כשמתפללין אצל החתן (הגהות מיימוני פ"ה מה"ת) ולא מקרי חתן אלא ביום שנכנס לחופה אך המנהג שבכל שבעת ימי המשתה, א"א תחנון כשהחתן בבית הכנסת.

כשהאבל בא לבית הכנסת להתפלל, הצבור אומרים תחנון, ורק האבל לא יאמר. (מ"ב, סק"כ; כה"ח, אות ס; ילקו"י, סע' כג)
ואם האבל עובר לפני התיבה, כתב הגרשז"א (הליכות שלמה, פרק י"א, סע' י) שלא יאמרו הצבור תחנון.
וכשנאספים לבית הכנסת לכבוד הנפטר, ולדברי תורה לעילוי נשמתו - לא יאמרו תחנון (ילקו"י שם, והובא בפסק"ת אות טז).

אמירת תחנון כשמתפללים אצל התינוק:

ב"ח (ס"ד), ט"ז (סק"י"א), כה"ח (אות פג) - אין אומרים תחנון כשמתפללים אצל התינוק.
א"ר (סק"י"א), קיצושי"ע (סימן כב, סע"ו) - אם מתפללים אצל התינוק קודם הסעודה, אין אומרים תחנון, ואם כבר סיימו וברכו ברכה"מ, יאמרו תחנון. [וכן נראה הכרעת המ"ב (סק"כ כ"ה)].

המתפללים עם בעלי הברית (אבי הבן / סנדק / מוהל):

כשמתפללים עמהם קודם הברית - לכולי עלמא אין אומרים תחנון. [מ"ב, ס"ק כ"ב]

וכשמתפללים אחר הברית עם בעלי הברית:

מ"ב (שם) - אם מתפללים אחר הברית בבית אחר (שהתינוק לא שם), אפילו שבעלי הברית מתפללים עמהם, אומרים הצבור תחנון, ורק בעלי הברית לא אומרים אפילו במנחה, דיום טוב שלהם הוא.

כה"ח (אות פד), ילקו"י (סע' כט) - גם בתפילת המנחה, אם בא בעל ברית לבית הכנסת, אין אומרים תחנון.

כשמאחרים את המילה עד סמוך למנחה - יש אומרים שצריך לומר תחנון בשחרית ורק במנחה לא יאמרו, ו"א שא"א תחנון אף בשחרית. ואין לשנות מה שנהגו מפני המחלוקת (ילקו"י שם; פסק"ת אות יז).

כתב הגרע"י (יבי"א, ח"ג, יב, ב), שאם עשו ברית אחר תפילת שחרית, ועדיין מונח שם כסא של אליהו, לא יאמרו תחנון באותו בית הכנסת גם במנחה, שעדיין הארת הקדושה של מצות מילה חופפת שם עד הלילה.

עוד כתב (יבי"א, סי' כז, ח), שיש סמך מהזוהר הקדוש למה שנהגו שלא אומרים תחנון בבית הכנסת ביום שנעשה הנער בר מצווה. וכן בילקו"י (סעיף כד) כתב שפשט המנהג כך. והיינו דוקא ביום שבו נעשה בר מצווה (ועיין שם שנתן כמה טעמים לזה).

כתבו הפוסקים שאין לעשות שום מחלוקת עבור אמירת התחנון, כי יש מנהגים שונים בזה והתחנון אינו חובה כל כך.

האם יאמרו הלל כשמתפללים בבית האבל כראש חודש או בכנוכה ופורים?

מ"ב (סק"כ) - אין לומר הלל בבית האבל. ומי שהתפלל בבית האבל בכנוכה ופורים, שאז צריך לגמור את ההלל, צריך לומר את ההלל אחר כך בביתו.

קצושי"ע (סימן ר"ז, סע"ו) - אם יש שם חדר אחר, ילכו האבלים לחדר אחר והצבור יאמרו הלל [וכן נהג הגרשז"א (הליכות שלמה, ר"ח, פ"א, סע' טו ובהערה שם)]. וזה דוקא כשמתפללים בבית האבל שהוא גם בית שנפטר בו המת, אך אם אינו בית שנפטר בו המת, או כשאין שם אבל, אומרים הלל בחדר שמתפללים, ורק האבל לא יאמר [וכ"כ בילקו"י (סי' תרפ"ג, סע"ח) לעניין ראש חודש].

כה"ח (אות סא), שו"ע הרב (סע"ה) - בר"ח, יאמר כל אחד בביתו אחר התפילה (כיוון שזמנו של הלל כל היום). ובכנוכה ופורים, יאמרו הלל בבית האבל, כיוון שאז יש חיוב לאמרו מן הדין, וגם האבל חייב בו [וכ"כ בילקו"י לעניין כנוכה ופורים (שם)].

סעיף ה: אם חלה מילה בתענית צבור אומרים סליחות וידוי ואין נופלים על פניהם

אם חלה מילה והוא הדין כשחתן מתפלל בבית הכנסת, או בבית האבל בתענית צבור, מתפללים סליחות ואומרים וידוי ובעל השמחה אינו אומר סליחות כלל ואין נופלים על פניהם וגם לא אומרים את המזמור של התחנון ואין אומרים והוא רחום בשחרית, אפי' במקום שנהגו לאומרו בלא זה (דלמנהג אשכנז בלאו הכי אין אומרים והוא רחום בתעניות אם לא חל בשני וחמישי).

עיי' בפסקי תשובה, אות כה, בפרטי המנהגים בעניין האמור בסעיף זה.

סעיף ו: ימים שנהגים שאין אומרים בהם נפילת אפים

נהגו שלא ליפול על פניהם בט"ו באב, ולא בט"ו בשבט, ולא בר"ח, ולא במנחה שלפניו, ולא בחנוכה, וי"א גם במנחה שלפניו, (וכן נוהגין). בפורים ואף בי"ד במוקפיין ובט"ו בפורים, אין נופלים על פניהם וכן בפורים קטן אין אמירת נפילת אפים, (בל"ג בעומר אין נופלין, בעי"כ אין נופלין, וכן בערב ר"ה אפי' שחרית, מנהגים) ופשט המנהג שבכל יום שאין אומרים בו תחנון, א"א תחנון גם במנחה שלפניו, מלבד ערב יו"כ וערב ר"ה.

סעיף ז: מנהג פשוט שלא לומר תחנון בכל חודש ניסן

ומנהג פשוט שלא ליפול על פניהם בכל חודש ניסן, ולא בט' באב משום שנקרא מועד, ולא בין יו"כ לסוכות והמנהג שגם אחר סוכות א"א תחנון עד סוף החודש, (ולא מתחלת ר"ח סיון עד אחר שבועות) ופשט המנהג שלא לומר תחנון עד י"ב בסיון.

סעיף ח: אין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו בפני הצבור כשמתפלל על הצבור

אין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו כשמתפלל על הצבור, אא"כ הוא בטוח שיענה כיהושע בן נון.
הגה: וכן אסור לכל אדם ליפול על פניו בפשוט ידים ורגלים, אפי' אין שם אבן משכית (הגהות אשירי סוף פ' תפלת השחר וריב"ש סי' תי"ב);
אבל אם נוטה קצת על צדו, מותר אם אין שם אבן משכית; וכן יעשו ביו"כ, כשנופלין על פניהם, אם יציעו שם עשבים כדי להפסיק בין הקרקע ובין הפנים (כה"ח, אות קיז; פסק"ת, אות כז), ולא כטעות ההמונים שמניחים בין הברכיים לקרקע, וכן נוהגין (מרדכי).

איסור יואבן משכית לא תתנו בארצכם להשתחוות עליה

מן התורה אין איסור אלא דווקא כשמתחוה בפישוט ידיים ורגלים על רצפת אבנים.

מדברי סופרים אסור אפילו כשעושה רק אחד מהתנאים הנ"ל, דהיינו אם משתחוה בפישוט ידיים ורגלים אף כשאינו על רצפת אבנים, או אם עושה קידה (כלומר בלא פישוט ידיים ורגלים) על רצפת אבנים.

ומותר לכתחילה אם מתקיימים שני תנאים: דהיינו אם אינו משתחוה בפישוט ידיים ורגלים (ובכלל זה, אם משתחוה בפישוט ידיים ורגליים אך נוטה על צידו), וגם כשעשה זאת שלא ישירות על רצפת אבנים. כמו כן, אם עושה רק אקידה וגם נוטה על צידו - מותר אפילו על רצפת אבנים.

סימן קלד - סדר והוא רחום והגבהת התורה

סעיף א: אומרים והוא רחום בעמידה

(הגה: נוהגין להרבות בתחנונים בשני ובחמישי, ואומרים) (טור): והוא רחום, ואומרים אותו בקול רם; ואם לא אמרו מעומד, עובר על התקנה ונקרא פורץ גדר. כתב בילקו"י (סע"א) שאם נאנס ולא אמר כל הנוסח של "והוא רחום", יזהר מאד להשלים אמירתו במשך היום, כדי שלא יהיה בכלל פורץ גדר.
הגה: וכן נוהגין לאומרו מעומד, אבל אומרים אותו בלחש ובילקו"י (שם) כתב לאמרו בקול. אמנם בכה"ח (אות ב) כתב שהאומרו בלחש יש לו על מי שיסמוך, ונהרא נהרא ופשטיה;
ומה שנוהגים להרבות בתחנונים בשני ובחמישי, משום שהם ימי רצון, ולכן נוהגין גם כן להתענות בהם (טור).

סעיף ב: מראה פני כתיבת ספר תורה לעם

מראה פני כתיבת ס"ת לעם העומדים לימינו ולשמאלו, ומחזירו לפניו ולאחריו, שמצוה על כל אנשים ונשים לראות הכתב ולכרוע, ולומר: וזאת התורה וכו' תורת ה' תמימה וכו'.
הגה: ונהגו (האשכנזים) לעשות כן אחר שקראו בתורה, אבל כשמוציאין אותו אומר הש"צ גדלו והקהל אומרים רוממו כו' אב הרחמים הוא ירחם עם עמוסים וכו'; וי"א לומר על הכל יתגדל (מ"ס פי"ג וטור ומהרי"ל) וכן נוהגים ביום טוב ובשבת;
ויש להחזיק התורה בימין (מהרי"ל), וכשעולה הראשון לקרות אומרים: ברוך שנתן תורה כו' (כל בו).